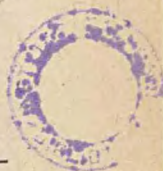

KAROL J. BŁAHUT
WROCŁAW

BP 121000 CII 473

DOSTOSOWANIA W GOSPODARCE RFN

Kwestie tempa rozwoju gospodarczego, struktury gospodarki światowej, ugrupowań ekonomicznych jak i poszczególnych krajów, jej przemian, wzajemnych powiązań i uwarunkowań skupiają od pewnego czasu uwagę zarówno teorii, jak i praktyki oraz polityki gospodarczej. Przyczyną tego zainteresowania są charakterystyczne w długim okresie dysproporcje rozwoju, długotrwały ich charakter i zwłaszcza społeczne konsekwencje. W latach siedemdziesiątych na tle wcześniejszego rozwoju owa dysproporcjonalność nosi znamię nowej jakości i wystawia na ciężką próbę dotychczasowe mechanizmy funkcjonowania systemów społeczno-gospodarczych.

W tym kontekście zwłaszcza znaczny wzrost stopnia współzależności w skali globalnej wymaga procesów adaptacyjnych, rozumianych jako wzajemne strukturalne dostosowanie współzależnych jednostek i organizmów gospodarczych (przedsiębiorstw, gospodarstw narodowych); adaptacja należy do podstawowych cech organizmów gospodarczych, które jeżeli nie pozwalają im rozwijać się, to przynajmniej umożliwiają trwanie¹. Organizm gospodarczy przystosowany do swego wewnętrznego czy zewnętrznego otoczenia posiada sprawności zapewniające mu działanie zgodnie z wymaganiami otoczenia i jego własnymi motywami. Przystosowanie może się dokonywać w dwojaki sposób: a) przez obniżenie poziomu aspiracji odpowiednio do poziomu sprawności, gdy jest on za wysoki w stosunku do poziomu sprawności, b) przez podwyższenie poziomu sprawności do poziomu aspiracji, gdy wymagania otoczenia rosną. Przy wyborze obiektu (kraju) analizy istotne znaczenie ma fakt², że niektóre społeczeństwa wykazują większe niż inne zdolności przystosowawcze, przy czym procesy dostosowawcze są łatwiejsze na wyższym poziomie ekonomicznym.

Różnice w poziomie rozwoju gospodarczego i technicznego poszczególnych krajów sprawiają, że problematyka przemian strukturalnych nie we wszystkich krajach pojawia się z jednakową siłą. Także znaczenie

¹ T. Pszczołowski, *Mała encyklopedia prakseologii i teorii organizacji*. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1978, ss. 9 i 200.

² J. Kleer, *Równowaga i nierównowaga w gospodarce światowej*. Warszawa 1983, s. 28.

przyczyn sprawczych jest różne i wymaga zróżnicowanego podejścia w poszczególnych krajach. Na uwagę zasługuje mocne przenikanie się procesów zachodzących w obrębie gospodarstw narodowych z procesami globalnymi zachodzącymi w skali światowej. Trudności procesów dostosowawczych odpowiednio do zmian zachodzących w gospodarce światowej wynikają m. in. stąd, że a) ruch części składowych gospodarki światowej nie przebiega po jednej ścieżce wzrostu, b) system powiązań w gospodarce światowej ma — obok ekonomicznego — także charakter polityczny i społeczny ze wszystkimi tego konsekwencjami oraz c) cel organizujący każdy system gospodarki narodowej jest dany i określa jej funkcjonowanie, natomiast cel organizujący system gospodarki światowej jest w fazie kształtowania³.

Odpowiednio do tego w wyjaśnianiu zmian strukturalnych w gospodarce i procesów dostosowawczych należy uwzględnić związki tej problematyki ze strategią gospodarczą poszczególnych krajów. W długim okresie powojennego rozwoju można zaobserwować istotną zmianę w strategii gospodarczej głównych krajów kapitalistycznych: dominującą w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych strategię wzrostu gospodarczego poczęła wypierać w latach siedemdziesiątych coraz bardziej strategia modernizacji gospodarstw narodowych. Wraz z coraz wolniejszym w tym czasie tempem wzrostu produkcji i inwestycji eksponowano jakość potencjału ekonomicznego, jego poziom techniczny i ekonomiczną efektywność. Wzrosło w związku z tym znaczenie zmian struktury gospodarki dla wzrostu gospodarczego oraz zdolności konkurencyjnej na rynkach światowych, i w ogóle efektywności gospodarowania.

*

* *

Potrzeba podjęcia badań nad związkami między siłami napędowymi, tempem i sprzecznościami rozwoju gospodarczego a przemianami struktury gospodarki pojawiła się w uprzemysłowionych krajach kapitalistycznych dosyć wcześnie. Bezpośrednie natomiast motywy tego rodzaju badań i analiz były w poszczególnych krajach różne. Pierwszym bodaj impulsem do podjęcia takich prac, którymi zajęła się *National Commission on Technology, Automation and Economic Progress*, były konsekwencje rozwoju technicznego i przemian strukturalnych w gospodarce USA w latach sześćdziesiątych — wzrost bezrobocia i walki klasowe. Podobne inicjatywy podejmowano też w Japonii. W RFN podjęciu badań nad tendencjami rozwoju technicznego i społecznego sprzyjała obawa

³ Tamże, s. 31.

przed możliwością pojawienia się podobnych jak w Stanach Zjednoczonych tendencji i konsekwencji rozwoju⁴.

Odpowiednio do zapotrzebowania na tego rodzaju badania utworzono w RFN *Arbeitskreis Automation*, które zajęło się zwłaszcza kryteriami i instrumentami sprzyjającymi przemianom technicznym, analizą niepożądanych następstw tych przemian, a także sposobami zwiększenia pożądanej mobilności czynnika pracy i kapitału w warunkach coraz bardziej komplikującego się świata. Równocześnie utworzono niezależną od rządu komisję — *Kommission für wirtschaftlichen und sozialen Wandel*. Głównymi obszarami zainteresowań Komisji były problemy o szczególnym znaczeniu dla perspektywicznego kształtu i rozwoju gospodarki i społeczeństwa, wyznaczonych horyzontem czasowym 1985 r. W swych pięcioletnich badaniach Komisja mogła też już uwzględnić niektóre nowe zjawiska charakterystyczne dla lat siedemdziesiątych: silne załamanie wzrostu gospodarczego lat 1974-1975, zmianę sytuacji na rynku pracy, zmienione warunki handlu zagranicznego, narastanie świadomości ograniczonej dostępności zasobów.

Trudno dokładnie ustalić, w jaki sposób wyniki analiz i opinie Komisji, zawarte w liczącej 140 tytułów własnej serii wydawnictw, wpłynęły na proces kształtowania się poglądów grup społecznych, zwłaszcza zaś resortów rządu federalnego, na proces legislacyjny i przedsięwzięcia polityczne, co tak mocno eksponuje się w raporcie Komisji⁵. Faktem natomiast jest, że w raporcie Komisji postuluje się wielokrotnie zajęcie stanowiska społeczno-politycznego oraz podjęcie inicjatyw, wskazując obszary rozwiązań możliwych na gruncie współczesnego stanu wiedzy. Podnosi się znaczenie międzynarodowego otoczenia dla rozwoju społeczno-gospodarczego RFN. Obok konieczności permanentnej obserwacji dynamiki międzynarodowych sprzężeń podkreśla się konieczność dyskusji i sprawdzenia obszarów dostosowań w przypadku tendencji pozostających poza zasięgiem wpływu praktyki gospodarczej oraz możliwości oddziaływania na te tendencje.

W latach siedemdziesiątych pod wpływem narastających trudności w sferze gospodarczej, do czego przyjdzie nam jeszcze powrócić, podjęto w RFN szereg działań i środków różnej natury i skali. Bardzo wyraźnie widać je w obszarach związanych z kryzysem energetycznym. Program rządowy, traktujący dostosowanie gospodarki zachodnioniemieckiej do zmienionych warunków zaopatrzenia w energię jako zadanie długofalo-

⁴ *Wirtschaftlicher und sozialer Wandel in der Bundesrepublik Deutschland; Gutachten der Kommission für wirtschaftlichen und sozialen Wandel*. Göttingen 1977.

⁵ Tamże, s. 5.

we, zawiera wytyczne dla konkretnych przedsięwzięć w dziedzinach: oszczędności energii, zaopatrzenia w ropę, wydobywania i przetwórstwa węgla, energii jądrowej, pozyskania gazu ziemnego. Kompleksowość tego programu znajduje wyraz w długookresowych wytycznych także w sferze akumulacji kapitału, zmierzających do przestawienia gospodarki odpowiednio do zmieniających się warunków zaopatrzenia w energię i jej kosztów.

Do obszarów zwiększonej aktywności polityki gospodarczej należą także przemysł stalowy, przemysł stoczniowy, wdrażanie postępu naukowo-technicznego. Obok znacznych choć mało efektywnych subwencji w latach siedemdziesiątych, uchwalono w 1981 r. rządowy program dla przemysłu stalowego *Stahlprogramm* przewidujący⁶: a) 10% dotację inwestycyjną przez okres czterech lat na cele racjonalizacji i restrukturyzacji potencjału wytwórczego, b) specjalny program badawczy na okres do 1985 r., wspierający innowacje technologiczne, c) państwowe świadczenia socjalne na sfinansowanie zwolnień z pracy, d) specjalny program popierania przez państwo inwestycji w celu stworzenia nowych miejsc pracy na obszarach przemysłu stalowego. VIII Program pomocy stoczniom (*VIII Werfthilfeprogramm*) uchwalony na lata 1979 - 1983 polegał w istocie na zapewnieniu pomocy w formie dotacji, darowizn i niższego oprocentowania. W tym okresie wydatkowano 660 mln DM bez widocznych efektów w dostosowaniu się tego przemysłu do zmienionych warunków konkurencji. Program ten przedłużono na następne trzy lata, przyznając temu przemysłowi dalsze 650 mln DM. Osiągnięciu postawionych w programie zadań ma sprzyjać postanowienie o zwrocie pomocy na wypadek, gdy do 1988 r. w dotowanych stoczniach nie zostaną zrealizowane niezbędne inwestycje.

Ważnym instrumentem procesów dostosowawczych do zmieniających się warunków jest wykorzystanie postępu naukowo-technicznego. Finansowe wspieranie przez państwo rozwoju i zastosowania nowych technologii stanowi ważny element formułowanych programów pomocy różnym dziedzinom przemysłu i gospodarki. Nie wnikając w szczegóły warto przytoczyć parę danych: w programie energetycznym intensywnego poparcia udziela państwo nowym źródłom energii, zwłaszcza energii atomowej; w roku budżetowym rząd przeznaczył na badania jądrowe 2,6 mld DM, pozostałe badania w dziedzinie energii dotowano w wysokości 760 mln DM⁷. Podobnie w programie dotyczącym przemysłu stalowego

⁶ L. Maier, R. Gündel, R. Kowalski, E. Rechtziegler, *Strukturwandel und Strukturkrisen im gegenwärtigen Kapitalismus*, „IPW-Forschungshefte” nr 4/1983, s. 100.

⁷ Tamże, ss. 101 i 102.

na cele badawcze przeznaczono w latach budżetowych 1982, 1983 każdorazowo po 150 mln DM. Dotacje mają się przyczynić do stworzenia projektów badawczo-rozwojowych w dziedzinie: modernizacji urządzeń i nowych technologii, wzrostu wydajności i obniżki kosztów, intensyfikacji wykorzystania energii i surowców, zagospodarowania odpadów.

W tym kontekście istotną kwestią, choć kontrowersyjną, jest pytanie o efektywność zarysowanych metod i sposobów dostosowania gospodarki do skomplikowanej rzeczywistości — zwłaszcza z uwagi na długotrwały charakter trudności zachodnioniemieckiej gospodarki, pogłębiających się jeszcze w niektórych dziedzinach. Międzynarodowy charakter i globalny zasięg kryzysów lat siedemdziesiątych i połowy lat osiemdziesiątych niewątpliwie stworzył sprzyjające warunki dla nasilenia się różnych form ingerencji państwa w życie gospodarcze poszczególnych krajów kapitalistycznych. W ostatecznym rachunku zwiększa to koszty procesów dostosowawczych, pociągając za sobą narastanie długu państwowego ze wszystkimi tego konsekwencjami. W skali natomiast międzynarodowej nieuchronnie pogłębia to sprzeczności między krajami kapitalistycznymi.

*
* *
*

Procesy dostosowawcze zachodnioniemieckiej gospodarki oraz potrzeba sformułowania zasad i zadań aktywnej polityki społeczno-gospodarczej określanej mianem „polityki strukturalnej” wynikają z szeregu przyczyn. Do najważniejszych zalicza się: głębokie załamanie wzrostu gospodarczego, narastające bezrobocie, inflację, zmniejszenie się konkurencyjności produktów RFN na rynkach światowych, deficyt bilansu płatniczego, deficyt budżetowy. Mają one szczególną wymowę na tle długookresowego (po 1945 r.) i niespotykanego wcześniej w krajach kapitalistycznych wzrostu gospodarczego, którego RFN — obok Japonii — była głównym beneficjentem. Wzrost gospodarczy w tym kraju rozpoczął się w 1948 r., gdy wraz z reformą walutową usunięto większość uregulowań z czasów wojny; przywrócono gospodarkę rynkową, a handel zagraniczny wzrósł gwałtownie, jak nigdy przedtem.

Już jednak w pierwszej połowie lat siedemdziesiątych sytuację gospodarczą RFN charakteryzowano jako „głębokie załamanie wzrostu”. Wniośki, jakie cytowana już Komisja⁸ wysnuwała z analizy podstawowych elementów rozwoju w okresie poprzednich 25 lat, tj. produkcji, zatrudnienia, inwestycji, produktywności czynników, struktury gospodarczej, sprzężeń z zewnętrznym otoczeniem, też nie były zachęcające. W świetle

⁸ *Wirtschaftlicher und sozialer Wandel ...*, op. cit., ss. 7 i 8.

analizy trendu należało się liczyć z dalszym osłabieniem wzrostu gospodarczego, zaostreniem się cykli koniunkturalnych, przyspieszeniem dewaluacji, wzrostem bezrobocia, brakiem możliwości zapewnienia bezpieczeństwa socjalnego. Rzeczywistość w następnych latach w pełni potwierdziła przewidywania Komisji; co więcej, te negatywne tendencje uległy jeszcze wzmocnieniu na początku lat osiemdziesiątych⁹.

W 1981 r. w RFN odnotowano stopę wzrostu produktu społecznego (brutto) ze znakiem ujemnym $-1^0/0$; skalę załamania wzrostu gospodarczego określa stopa wzrostu produktu społecznego w 1970 roku, kształtująca się wówczas na poziomie $6^0/0$. Potwierdzają to także średnie stopy wzrostu obliczone dla dłuższych okresów: 1960 - 1973 i 1973 - 1982; wynosiły one dla produktu społecznego odpowiednio $4,7^0/0$ i $1,6^0/0$, zaś dla produkcji przemysłowej $5,0^0/0$ i $0,4^0/0$ ¹⁰. W RFN w latach siedemdziesiątych średnie roczne tempo zmian produktu społecznego ukształtowało się na poziomie $34^0/0$ poprzedniego dziesięciolecia, a produkcji przemysłowej na poziomie $8^0/0$. W Stanach Zjednoczonych i Japonii, stanowiących najczęściej punkt odniesienia w ocenach różnych aspektów rozwoju gospodarczego, zmiany te wynosiły odpowiednio: produktu społecznego $43,6^0/0$ i $32,7^0/0$, produkcji przemysłowej $15,1^0/0$ i $22,1^0/0$. W porównywanym okresie znacznie spadło tempo inwestycji, a stopień wykorzystania potencjału wytwórczego był w latach 1973 - 1980 znacznie niższy aniżeli w latach 1962 - 1973. W praktyce oznaczało to także ograniczenie możliwości aktywnej polityki strukturalnej państwa.

Wśród przyczyn gwałtownego załamania wzrostu gospodarczego RFN lat siedemdziesiątych i trudności gospodarczych lat osiemdziesiątych, literatura przedmiotu eksponuje bardzo mocno kryzys energetyczny¹¹. Eksplozja cen ropy w latach siedemdziesiątych znacznie zakłóciła proporcje wartościowe w procesie reprodukcji. Z punktu widzenia procesów dostosowawczych istotne znaczenie mają następujące okoliczności związane z kryzysem energetycznym: wzrost cen ropy z przełomu lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych był znacznie wyższy niż w latach 1973 - 1974, gdy trudności gospodarcze wywołane pierwszą falą podwyżek cen nie zostały jeszcze przewyżczone; wzmocniły się ujemne skutki drugiej fali wzrostu cen dla rozwoju międzynarodowych stosunków gospodarczych; nasiliły się tendencje protekcyjnistyczne w handlu światowym, co zaostrzyło konkurencję w skali międzynarodowej.

⁹ S. Paraskewopoulos, *Die gegenwärtige Krise westlicher Marktwirtschaften in evolutivisch-konjunktureller Sicht* „Zeitschrift für Wirtschaftspolitik” nr 1/1984, s. 45.

¹⁰ *Strukturwandel ...*, op. cit., s. 61.

¹¹ Tamże, s. 61 i nast.

Podwyżki cen ropy zbiegły się z każdorazowo odmienną sytuacją gospodarczą RFN, tj. względnie korzystniejszą w latach 1973-1974, aniżeli w latach 1979-1981¹². Pierwsza podwyżka miała miejsce w warunkach znacznej rewaluacji marki w stosunku do dolara, w wyniku czego ceny importu ropy rosły w RFN o 22% wolniej od cen na rynku światowym liczonych w dolarach. Względnie korzystna sytuacja konkurencyjna RFN zapewniała względnie szybki wzrost cen eksportu, zmniejszających niekorzystne *terms of trade*. W tej sytuacji nadwyżka bilansu handlowego pozostała nie tylko wysoka, ale w 1978 r. była znacznie wyższa niż na początku lat siedemdziesiątych. W wyniku natomiast dewaluacji marki względem dolara w latach 1980-1981 ceny importowanej ropy w markach rosły znacznie szybciej, niż ceny na światowym rynku liczone w dolarach.

Głównym jednak zjawiskiem dominującym w procesach dostosowawczych z przełomu lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych było ujemne saldo bilansu płatniczego. Zjawisko szokujące w kraju, którego gospodarka miała od 1950 r. — z wyjątkiem lat 1962 i 1965 — tradycyjnie dodatnie saldo bilansu płatniczego. Znalazło to wyraz w literaturze fachowej i oficjalnych wystąpieniach i programach rządowych. Skutki podwyżek cen ropy dotknęły gospodarkę zachodnioniemiecką w mniejszym stopniu niż innych krajów z powodu najmniejszego, poza W. Brytanią i USA, udziału ropy w pierwotnych nośnikach energii i najwyższego stopnia samowystarczalności zaopatrzenia w nośniki energii.

Nie sposób jednakże pomniejszać skutków wzrostu cen ropy dla zmian i zakłócenia proporcji wartościowych w procesie reprodukcji kapitału w RFN — zwłaszcza w gałęziach energochłonnych. W górnictwie i przetwórstwie węgla w ciągu lat siedemdziesiątych koszty energii wzrosły o około 190%, zaś ich udział w wartości produkcji netto zwiększył się o 86%; w przemyśle chemicznym koszty energii wzrosły o 242%. Wzrost kosztów energii dotknął także mocno inne energochłonne gałęzie przemysłu w RFN: przemysł stalowy, szklarski, wydobywczy, ceramiczny. W korzystnej natomiast sytuacji znalazły się gałęzie przemysłu wytwarzające dobra inwestycyjne, służące zabezpieczeniu zaopatrzenia w energię, jej oszczędności, oraz producenci wyrobów eksportowych, odpowiadających rosnącemu popytowi ze strony krajów naftowych; dotyczy to zwłaszcza przemysłu elektronicznego i przemysłu maszynowego.

Wzmocniło to wydatnie procesy dostosowawcze, zmierzające do obniżenia zużycia energii oraz substytucji droższych nośników energii przez tańsze. Efektem tych dostosowań było wydatne zmniejszenie zużycia energii pierwotnej w gospodarce zachodnioniemieckiej. W 1981 r., w po-

¹² Tamże, s. 65.

równaniu z 1973 r., było ono mniejsze: w przeliczeniu na jednostkę produktu narodowego (brutto) ogółem o 16⁰/₀, a zużycie ropy było mniejsze o 31,8⁰/₀; natomiast w przemyśle ogółem o 11,4⁰/₀, a w przeliczeniu na jednostkę wartości produkcji o 16,4⁰/₀. Tempo zmniejszania zużycia pierwotnej energii zwiększyło się wydatnie w latach 1979 - 1981¹³ pod wpływem drugiej fali wzrostu cen ropy. W sumie w omawianym okresie zmniejszył się udział ropy naftowej w zużyciu energii pierwotnej z 55,2⁰/₀ w 1973 roku do 44,2⁰/₀ w 1982 roku. Procesy dostosowawcze objęły także aparat produkcyjny, technologie i wyroby: rosło znaczenie inwestycji służących oszczędności energii, przekształceniu struktury zużycia energii oraz dostosowaniu struktur w gospodarce i w produkcji do rosnących kosztów energii.

Do cech szczególnych zachodnioniemieckiej gospodarki zalicza się jej ponadprzeciętną integrację z międzynarodowym otoczeniem, która w latach siedemdziesiątych jeszcze się pogłębiła¹⁴. Miarą intensywności tych powiązań jest 28⁰/₀ produkcji przemysłowej realizowanej w 1980 r. na rynku światowym, a w przemyśle maszynowym 56,7⁰/₀, w budowie środków transportu drogowego 41,6⁰/₀, w przemyśle stalowym 39,4⁰/₀, w przemyśle chemicznym 36,5⁰/₀, w przemyśle elektrotechnicznym 30,5⁰/₀. Wzrost powiązań z gospodarką światową charakteryzuje w latach siedemdziesiątych wszystkie główne kraje kapitalistyczne. Jednakże udział eksportu w produkcie narodowym brutto był w RFN dwukrotnie wyższy niż w Japonii i blisko czterokrotnie wyższy niż w USA. Stąd duży wpływ gospodarki światowej na rozwój zachodnioniemieckiej gospodarki, który w latach siedemdziesiątych — w przeciwieństwie do poprzednich dziesięcioleci — nie był korzystny¹⁵.

Wyrazem tego była stagnacja, a nawet spadek udziału RFN w eksporcie wyrobów przemysłowych krajów OECD. Wahania obrotów handlowych poszczególnych gałęzi i branż przemysłu interpretuje się jako wyraz pogłębionego międzynarodowego podziału pracy oraz zmiany kursu marki w stosunku do dolara, nie zaś zmniejszonej konkurencyjności zachodnioniemieckiej gospodarki na światowych rynkach¹⁶. Ważnym elementem zwiększonej w latach siedemdziesiątych presji międzynarodowego otoczenia na zachodnioniemiecką gospodarkę okazała się ekspansja Japonii i krajów rozwijających się na rynkach RFN. O ile te ostatnie coraz mocniej penetrują sferę pracochłonnych dóbr użytkowych i wysoko standaryzowanych dóbr produkcyjnych i inwestycyjnych, to Japo-

¹³ Tamże, s. 67, tab. 13.

¹⁴ Tamże, s. 53 i nast.

¹⁵ Tamże, s. 55.

¹⁶ Tamże, s. 57. O. W. v. Amerongen, *Leistungsbilanzdefizit — eine Herausforderung der nächsten Jahre*. „Zeitschrift für Wirtschaftspolitik” nr 1/1981, s. 10.

nia przenika do obszarów, w których gospodarka RFN miała tradycyjnie wiodącą pozycję.

W konsekwencji w niektórych ważnych wyrobach RFN straciła nieco z przewagi, zaś w kluczowych technologiach mikroelektroniki i jej zastosowaniach jest nawet zacofana w porównaniu z USA i Japonią¹⁷. Zwraca się przy tym uwagę, że rozszerzająca interpretacja międzynarodowej specjalizacji i potrzeby koncentracji na produktach o wysokiej technice, jako podstawach ekspansji eksportowej, ma i stronę negatywną. Grozi bowiem zwężeniem bazy eksportowej i zwiększeniem wrażliwości zachodnoniemieckiej gospodarki na koniunkturalne i strukturalne zaszczości na światowym rynku¹⁸.

Mocne eksponowanie wzrostu cen ropy jako czynnika sprawczego kryzysu gospodarczego w latach siedemdziesiątych bywa niekiedy kwestionowane, przynajmniej w odniesieniu do najbardziej uprzemysłowionych krajów kapitalistycznych. Nie negując wagi dla gospodarki krajów OECD daniny z tytułu wzrostu cen ropy, formułuje się opinię, że nie był on ważnym czynnikiem powstania inflacji i recesji, i że nie ma rozsądnego powodu, dla którego deficyt wynikający z transakcji ropą, trudny zresztą do statystycznego oddzielenia od deficytów wynikających z innych transakcji, należałoby traktować inaczej niż pozostałe deficyty¹⁹. W szerszym, międzynarodowym kontekście wzrost cen ropy w niejednakowym stopniu dotyka różne kraje importujące ten nośnik energii. W przypadku zaś RFN do czynników pasywizacji bilansu płatniczego zalicza się ponadto²⁰: zmniejszoną zdolność konkurencyjną niemieckich wyrobów, rosnące wydatki na podróże zagranicze, zmniejszenie oprocentowania niemieckiego majątku zagranicznego bądź zaciąganie kredytu za granicą, wzrost tzw. przeniesionych, nieodpłatnych usług na rzecz zagranicy.

Konsekwencją kryzysu energetycznego m. in. dla bilansu płatniczego było sformułowanie w RFN strategii „ucieczki od ropy”. Zwraca się przy tym uwagę²¹, że efekty takiej strategii, nawet konsekwentnie realizowanej, mogą się ujawnić dopiero w dłuższym czasie, gdy w przypadku ujemnego salda bilansu płatniczego niezbędne są krótkookresowe działania dostosowawcze. Adekwatnym i centralnym hasłem, zwłaszcza krótko-

¹⁷ *Strukturwandel...*, op. cit., s. 59.

¹⁸ O. W. v. Amerongen, op. cit., s. 13.

¹⁹ G. v. Haberler, *Oil, Inflation, Recession and the International Monetary System*. Tłumaczenie na język niemiecki *Herausforderung der Marktwirtschaft*. Institut für Wirtschaftspolitik an der Universität zu Köln. *Untersuchungen* nr 38/1977, s. 10 i nast.

²⁰ H. Willgerodt, *Unsere passive Leistungsbilanz*. „Zeitschrift für Wirtschaftspolitik” nr 3/1981, s. 194.

²¹ O. W. v. Amerongen, op. cit., s. 10.

okresowego sterowania gospodarką narodową, jest zwiększenie jej zdolności konkurencyjnej. W tym kontekście Komisja²² informowała o procesie koncentracji, o wzrastającym znaczeniu wielonarodowych przedsiębiorstw, które mogą omijać uregulowania narodowe. Możliwość utrzymania i popierania konkurencji upatrywała w przedsięwzięciach polityki strukturalnej, jak również polityki badawczej i rozwojowej. Chodzi przy tym o utrzymanie i wzmocnienie zdolności konkurencyjnej także na tradycyjnych rynkach i w produktach konwencjonalnych²³.

Ocena zdolności konkurencyjnej zachodnioniemieckiej gospodarki w omawianym okresie nie jest jednoznaczna, niekiedy zaś wręcz sprzeczna. Przyjmuje się²⁴, że ogólnie w latach siedemdziesiątych potwierdziła ona swą wysoką konkurencyjność, że wprawdzie ucierpiała w niektórych branżach, lecz na początku lat osiemdziesiątych w żadnym wypadku nie była zagrożona. Jednocześnie postuluje się dotrzymania kroku rozwojowi naukowo-technicznemu i odzyskania kontaktu tam, gdzie go utraciono²⁵. Podkreśla się, że przestarzałe maszyny i urządzenia, wynik długotrwałej słabości inwestycyjnej wymagają modernizacji²⁶. Także środki masowego przekazu²⁷ podnoszą kwestię technologicznego nienadążania przemysłu zachodnioniemieckiego za głównymi rywalami USA i Japonią, przywołując opinie przemysłowców i ekspertów gospodarczych. Alarmistycznemu tonowi niektórych wypowiedzi przeciwstawiają się równie liczne głosy optymistyczne, wskazujące na jej konkurencyjność z innymi wysoko uprzemysłowionymi krajami²⁸.

Jednakże zmiany dokonane w latach 1976 - 1981 w eksporcie 26 wyrobów o dużej zawartości technologii²⁹ nie przemawiają na rzecz optymistycznych ocen pozycji zachodnioniemieckiego przemysłu na światowym rynku, zwłaszcza w konfrontacji z przemysłem Japonii i USA. Wprawdzie globalna wartość eksportu tych wyrobów RFN zwiększyła się w tym okresie o 84,1⁰%, to ekspansja eksportu Japonii wyniosła odpowiednio 194⁰%, a USA 94⁰%. Spośród 26 wyrobów o dużej zawartości technologii udział na światowym rynku towarowym zwiększył w większym lub

²² *Wirtschaftlicher und sozialer Wandel ...*, op. cit., s. 14.

²³ O. W. v. Amerongen, op. cit., s. 13.

²⁴ *Strukturwandel ...*, op. cit., ss. 57, 58.

²⁵ Z oświadczenia kanclerza federalnego z 4 maja 1983 r., cyt. za: O. Lambsdorff, *Liberalismus und Marktwirtschaft*. „Zeitschrift für Wirtschaftspolitik” nr 1/1984, s. 10.

²⁶ O. Lambsdorff, op. cit., s. 10.

²⁷ Np.: *Wir brauchen ein Apollo-Programm*. „Der Spiegel” nr 52/1983; *Deutsche Wirtschaft in Abseits*. „Volksblatt Berlin” z 12 I 1984.

²⁸ Np.: „Capital” nr 3/1984; „Hannoversche Allgemeine Zeitung” z 10/11 III 1984; „Frankfurter Rundschau” z 28 IV 1984; „Volksblatt Berlin” z 29 VII 1984.

²⁹ Obliczenia własne na podstawie: „IPW-Berichte” nr 11/1984, tab. 8, s. 64.

mniejszym stopniu 5 wyrobów RFN, 11 wyrobów USA oraz 19 wyrobów japońskich. Wydatne osłabienie pozycji RFN na światowym rynku na rzecz Japonii i USA nastąpiło zwłaszcza w wyrobach chemii, motorach elektrycznych, maszynach do obróbki metali, urządzeniach telekomunikacyjnych, urządzeniach medycznych, samochodach ciężarowych, soczewkach.

W dziedzinach charakteryzujących postęp techniczny, bądź wywierających nań wpływ i określających zdolność konkurencyjną gospodarki zaszyły w latach siedemdziesiątych istotne zmiany w relacjach RFN — USA i Japonia. Różnice między nimi w dziedzinie wybranych cech objaśniających postęp techniczny przedstawia załączone zestawienie.

Lp.	Cechy objaśniające	Odległości między RFN a			
		USA		Japonią	
		w latach			
		1970	1980	1970	1980
1.	Nakłady inwestycyjne na 1 zatrudnionego w przemyśle	0,47	0,08	0,16	0,22
2.	Udział inwestycji w produkcie narodowym	0,41	0,17	0,28	0,42
3.	Wartość eksportu maszyn elektrycznych na 1 zatrudnionego w przemyśle	0,67	1,06	0,41	1,41
4.	Zużycie energii na 1 zatrudnionego w przemyśle	0,74	0,63	0,68	0,19
5.	Dochód narodowy (netto) wytworzony w przemyśle na 1 zatrudnionego w przemyśle	0,74	0,05	0,23	0,02
6.	Udział nakładów na B+R w dochodzie narodowym	0,37	0,22	0,04	0,30

Długość dendrytu (odległości) ze względu na wybrane cechy między RFN a USA wynosiła 56,7 w 1970 r. i 36,8 w 1980 r., zaś między RFN a Japonią 30,0 w 1970 r. i 42,7 w 1980 r. Oznacza to, że w omawianym okresie dystans w warunkach określających poziom techniczny między RFN a USA wydatnie się zmniejszył, natomiast w rozwoju tych warunków RFN nie nadążała za Japonią. Tendencję tę w latach siedemdziesiątych potwierdzają, choć z mniejszą intensywnością, zmiany w poziomie techniczno-ekonomicznym produkcji przemysłowej, określonym na podstawie 104 naukochlonych wyrobów wiodących gałęzi przemysłu³⁰. Odległości między tymi krajami w określonym w ten sposób poziomie techniczno-ekonomicznym produkcji przemysłowej wynosiły: RFN —

³⁰ K. J. Błahut, J. Rudek, Z. Szalbierz, *Określenie technologiczno-ekonomicznego poziomu produkcji przemysłowej jako podstawa prognozowania rozwoju międzynarodowej współpracy naukowej i technicznej*. INE-S, Politechnika Wroclawska, Raport SPR nr 6, Wrocław 1984.

USA 96,2 w 1970 r. i 85,9 w 1979 r., RFN — Japonia 64,9 w 1970 r. i 80,6 w 1979 r.

W tym kontekście wdrożeniu najnowszych osiągnięć naukowo-technicznych przypada duże i rosnące znaczenie w dostosowaniach zachodnioniemieckiej gospodarki do zmieniających się warunków. Dostrzegano wprawdzie konieczność dostosowania tradycyjnych celów polityki badawczej i technologicznej do nowych wymogów oraz ich uzupełnienia i skonkretyzowania. Komisja³¹ podkreślała też decydujące znaczenie w przyszłości przemian w gospodarce, dokonywanych za pomocą innowacji. W federalnym ministerstwie badań naukowych i techniki wypracowano szereg programów, jak np. program rozwoju mikroelektroniki, automatyzacji produkcji przemysłowej mających m. in. wydatnie przyspieszyć rozwój produkcji wyrobów na najwyższym poziomie technicznym. W świetle przytoczonych wyżej danych empirycznych dostosowania zachodnioniemieckiej gospodarki do zwiększonych wymogów konkurencji na światowym rynku były mniej efektywne aniżeli dostosowania japońskiej gospodarki.

Zjawiskiem towarzyszącym załamaniom wzrostu gospodarczego, jego dysproporcjonalności oraz wywołanym przez nie procesom dostosowawczym jest narastające bezrobocie. Urasta ono w RFN do głównego problemu socjalnego. W latach 1973 - 1977 liczba zarejestrowanych bezrobotnych wzrosła z 273 tys. do 1030 tys. osób, czyli prawie czterokrotnie, a w latach 1979 - 1982 z 876 tys. do 1833 tys. osób, tj. ponad dwukrotnie³². Ważnym źródłem bezrobocia w omawianym okresie jest ograniczanie i likwidacja miejsc pracy, w swych rozmiarach wykraczających poza efekty cyklicznych kryzysów, tj. w tym sensie, że miejsca pracy nie zostają przywrócone w fazie poprawy koniunktury gospodarczej. W wyniku bowiem procesów dostosowawczych w zachodnioniemieckiej gospodarce część funkcjonującego kapitału nie zostaje już definitywnie spożytkowana. Odpowiadająca mu liczba miejsc pracy również definitywnie wypada z procesu produkcji. Rozwiązanie kwestii zatrudnienia jest przeto możliwe w znacznej mierze w drodze tworzenia nowych miejsc pracy. W pewnym stopniu możliwości dostosowawcze tkwią także w zmianie modelu kształcenia, który nie byłby zorientowany głównie na bieżące potrzeby gospodarki, lecz stwarzał przesłankę dalszego uczenia się w przyszłości³³.

Wysoki poziom bezrobocia — najwyższy od czasu reformy walutowej w 1948 r. — z wszystkimi jego konsekwencjami jest w istocie wyrazem

³¹ *Wirtschaftlicher und sozialer Wandel ...*, op. cit., s. 11 i nast.

³² *Strukturwandel ...*, op. cit., ss. 72, 75, 79.

³³ *Wirtschaftlicher und sozialer Wandel ...*, op. cit., s. 17.

głębokich niedomogów systemu funkcjonowania gospodarki zachodniemieckiej, jego niezdolności wiązania postępu technicznego z postępowaniem społecznym. Taki stan rzeczy, podważając istniejący dotąd „konsens społeczny”, zagraża w większym lub mniejszym stopniu stabilności systemu społeczno-politycznego. Stwarza zarazem sprzyjający klimat do formułowania kierunków głębokich zmian w mechanizmie ekonomicznym i polityce społeczno-gospodarczej, stymulującym dostosowania w zachodniemieckiej gospodarce.

W 1982 r. rząd federalny sformułował pod adresem instytutów ekonomicznych szereg pytań w tej mierze, by uzyskać pomocniczy materiał do dostosowania polityki gospodarczej do zmieniających się warunków w gospodarce RFN i w gospodarce światowej. Większość instytutów opowiedziała się za „spontanicznymi siłami rynku”³⁴ jako najskuteczniejszym regulatorem dostosowań. Hasło odrodzenia „społecznej gospodarki rynkowej” (*Soziale Marktwirtschaft*) jest często podejmowane przez jej zwolenników w licznych zachodniemieckich publikacjach i stało się obowiązujące w określaniu kierunków zmian (przełomu) w zachodniemieckiej polityce gospodarczej i społecznej, podejmowanych przez rząd Kohla³⁵. W swym zarysie jest ona przeciwstawna polityce rządów socjaldemokracji Brandta i Schmidta.

Koncepcja społecznej gospodarki rynkowej różni się od liberalizmu typu manchesterskiego tym, że obejmuje także społeczne komponenty, łącząc zasadę wolnej gry sił rynkowych z równością społeczną. Przyjmuje się³⁶, że w ten właśnie sposób, a nie dzięki militaryzacji gospodarki³⁷, uzyskano w RFN wraz z odbudową gospodarczą lat pięćdziesiątych wysokie tempo wzrostu gospodarczego i dobrobytu. Renesans społecznej gospodarki rynkowej to w istocie nowa interpretacja oraz wykorzystanie przykładu i doświadczenia tamtych lat.

Odpowiednio do tej koncepcji³⁸ odrodzenie gospodarki rynkowej jest najważniejszą przesłanką uzdrowienia gospodarki. Odpowiedzialnością za fatalny stan zachodniemieckiej gospodarki, ale i gospodarki światowej, obciąża się permanentne deformowanie gospodarki rynkowej przez ingerencję państwa w życie gospodarcze. Przyjmuje się³⁹, że w okresie przemian w gospodarce i konieczności dostosowań do zmienionych wa-

³⁴ *Strukturwandel...*, op. cit., ss. 96, 97.

³⁵ O. Lambsdorff, op. cit., ss. 10, 11.

³⁶ M. Schmitt, *Aufbruch zur Marktwirtschaft — 1948 und heute*. „Zeitschrift für Wirtschaftspolitik” nr 2/3 1984, s. 260; O. Lambsdorff, op. cit., s. 7.

³⁷ M. Kalecki, *Gospodarcze aspekty militaryzacji Niemiec Zachodnich*. [W:] *Szkice o funkcjonowaniu współczesnego kapitalizmu*. Warszawa 1962, ss. 43-52.

³⁸ M. Schmitt, op. cit., s. 359 i nast.

³⁹ Tamże, s. 260; S. Paraskewopoulos, op. cit., s. 56.

runków gospodarczych, technicznych i politycznych mechanizm rynkowy może bardziej efektywnie i szybciej wykorzystać swe funkcje koordynujące, aniżeli ociążałe centralne planowanie. Przełożenie natomiast — za sprawą mechanizmu rynkowego — procesu dostosowawczego na liczne indywidualne decyzje zapewnia zarazem społeczno-polityczną akceptację tego procesu⁴⁰. Wymaga to jednak zmiany ogólnej świadomości: w miejsce świadomości roszczeniowej, lekceważącej często granice ekonomicznego rozsądku musi się pojawić myślenie kategoriami aktywności i odpowiedzialności za dobrobyt u każdego z osobna. Konkretnie chodzi o to, by myślenie kategoriami stanu posiadania, przywilejów i egoizmu grupowego ustąpiło ogólnogospodarczym celom, nawet jeśli tu i ówdzie będzie się to wiązać z ofiarami⁴¹.

⁴⁰ O. Lambsdorff, *op. cit.*, s. 7.

⁴¹ M. Schmitt, *op. cit.*, s. 255.

NASZE WYDAWNICTWA

Jan RYMARCZYK, *Migracje siły roboczej do krajów EWG i jej konsekwencje społeczno-gospodarcze.*

ark. 14, nakład 1500, cena 140,—

Autor rozważa ekonomiczne i socjologiczne aspekty zatrudniania obcych robotników w krajach Europy zachodniej. Chronologicznie praca obejmuje czas od drugiej połowy lat pięćdziesiątych do końca lat siedemdziesiątych. Punktem wyjścia rozważań są trzy etapy rozwoju migracji (głównie z krajów pozaeuropejskich i Europy południowej): początkowy, narastającej kompleksowości i stadium kompleksowej migracji. Autor uwzględnia skutki procesów migracyjnych zarówno dla krajów czasowego pobytu, jak i pochodzenia migrantów. Zaletą rozprawy jest jasny układ i przejrzysta kompozycja. Autor oparł się na zagranicznych materiałach źródłowych i statystycznych: publikacje międzynarodowych organizacji ekonomicznych, ONZ, wyniki badań ankietowych, artykuły prasowe.

Do nabycia:

- w księgarniach naukowych Domu Książki,
- w Instytucie Zachodnim, 61-772 Poznań, Stary Rynek 78/79 (także za pobraniem pocztowym).